

Békés Márton

A REFORMKONZERVATIVIZMUS LEHETŐSÉGE

„[...] józanabb az idő szellemének irányt adni, mint az által hajtatni; mód nélkül józanabb annak parancsolni, mint végre kénytelenül engedni.”

gróf Széchenyi István: *Stádium*¹

„[...] meggyőződés szerint az anyagi erő, melyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melyen az emberi nem előrehaladhat.”

báró Eötvös József, 1848²

„[...] hiszi, hogy az az újítás, amely valamilyen sajátos hiányosságra adott válasz, [...] jóval kívánatosabb annál az újításnál, amelyet a tökéletesség látomása hoz létre. Következésképpen, a kis és korlátozott újításokat többre tartja a nagy és korlátlan újításoknál. [...] a gyors ütemnél jobban szereti a lassút, s időről időre megáll, hogy szemrevételezze a mindenkori következményeket, és végrehajtsa a megfelelő kiigazításokat. És végezetül fontosnak tartja az időzítést [...], úgy véli, akkor leginkább célszerű megvalósítani az újítást [...] mikor a legkisebb annak valószínűsége, hogy nemkívánatos és kezelhetetlen következmények támadnak.”

Michael Oakeshott: *Konzervatívum lenni*³

Bevezetés

Dolgozatomban megpróbálom a konzervativizmus időérzékének és ebből következő történet-filozófiájának gyakorlati-politikai oldalát megvilágítani, egyszersmind megmutatni, hogy a konzervativizmus mely típusa lehet leginkább képes a hagyomány energiáinak felszabadítására.

A tanulmány elméleti alaptétele a konzervativizmus időfelfogásából eredő hagyományközpontúságból áll, s ennek következményeit igyekszem megmagyarázni, mikor a reformkonzervativizmus értékvilágát, politikai kultúráját és cselekvését mutatom be a reformkor példáin keresztül.

Hogy miért éppen ez a kor a reformkonzervativizmus modellezésének kísérleti terepe, azt a következő magyarázza. Egyetértve Csengey Dénessel igaznak tartom, hogy a magyar politikai gondolkodás ösztönösen vonzódik a 19. század középső harmadának vizsgálatához; ugyanakkor nem gondolom, hogy ez mindig a reális problémák elkerülésének és a jelennek a múlt metaforájába oldásának menekülés-mechanizmusa miatt történik; inkább Csengey azon megállapí-

¹ SZÉCHENYI István: *Stádium* (1831), reprint, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1984, 20.

² Eötvös József levele Csengey Antalnak [töredék], 1848 [pontos dátumozása ismeretlen] = EÖTVÖS József *Művei. Levelek*, Magyar Helikon, Budapest, 1976, 212.

³ Michael OAKESHOTT: *Politikai racionalizmus*, ford. Kállai Tibor – Szentmiklósi Tamás, szerk. és bev. Molnár Attila Károly, Új Mandátum, Budapest, 2001, 434.

tása inspirál, hogy ez volt az a korszak, amely nagyban meghatározza a későbbi magyar lehetőségeket is.⁴ Mivel a reformkor a modern magyar politizálás megszületésének időszaka, itt valnak el azok az utak, amelyek eszmetörténeti jelentősége abban áll, hogy mintákat és viszonyítási pontokat ad a magyar politikai kultúrának (ma is).

A konzervativizmus mint időélmény

A konzervatív lelkialkat és mentalitás alapja a történelemszemlélet sajátos volta, azaz a tér és idő szinkronba hozása egy múlt–jelen–jövő tengelyen. A konzervatív a múltat Mannheim Károly klasszikus megfogalmazása szerint a jelen utolsó állomásaként érzékeli,⁵ és ebből következőleg egész gondolkodásmódja paradigmaticusan egy historicista, az áthagyományozott értékeknek mint kollektív bölcsességeknek nagy szerepet biztosító rendszert jelent.

Túlzó, de elgondolkodtató módon Maurras jegyzi meg, hogy nincsen igazi forradalmi változás, azaz haladás, hanem mindig csak a régi, tradicionálisan igazolt, az emberiség emlékezetében megőrzött elem adaptálása lehetséges a jelenben.⁶ A francia monarchista íróhoz hasonlóan vélekedett már öelotte a konzervatív érzék két olyan jelentős személyisége a Rajna két partján, mint Barrès és Nietzsche. Különös, hogy ezek a megfogalmazások a haladás századának reményteljes végén, a vasútépítés és az iparosítás csúcspontján, az általános európai megelégedés közepette vetődtek fel. Vagy a túlzott pesszimizmus okolja őket, vagy valami más. S ez a más talán az emberi tapasztalat maga. Ennek igazolásaként álljon itt, hogy a haladásnak a történelemből való kikapcsolását, pontosabban ennek állambölcséleti oldalát, azaz gyakorlati-politikai dimenzióját már igen korán, rögtön a francia forradalmat követően megfogalmazta egy ír származású whig, Edmund Burke, *Töprengések a francia forradalomról* (1790) című munkájában.⁷ Elmélkedései szinte tankönyvszerűen foglalják össze a konzervatív gondolkodás és cselekvés mozgatórugóit: változás csak a történeti, organikusan fejlődött, és így az idő próbáit kiállt elemekből felépülő alkotmánnyal összhangban mehet végebe, akkor is csak felülről, és konkrét dolgokban. Mindez természetesen szembemegy a felvilágosodás (anti)hagyományával, azaz az absztrakt, elvi kiindulópontú fundamentális változtatás radikális doktrínájával. Merész párhuzamot állítva a brit szigetek – és az egész konzervativizmus – elsőszámú hagyományelvű gondolkodója mellé, most nézzük, mit írt a különben a felvilágosodástól nem annyira fázó Kazinczy Ferenc ugyanekkor, 1790-ben. Irtóztatóbb dolog, mint a forradalom, nincs – áll a *Pályám emlékezete* egyik helyén szó szerint –, viszont „Boldog, ki őseinek erős és régisége által is tiszteletes, régisége miatt

⁴ Lásd CSERGEY Dénes: *Közelítések Eötvös Józsefhez* (1984) = Uő.: *A kétségbeesés méltósága*, Magvető, Budapest, 1988, 320–321.

⁵ MANNHEIM Károly: *A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról*, Cserépfalvi, Budapest, 1994, 78.

⁶ Magasabbról tekintve bizonyára „van valami” Charles Maurras elképzelésében, ám meg kell jegyezni, hogy ő a történelmet nem tekinti fejlődőképes tendencia kimutatójának, hanem a dekadencia megnyilvánulásaként értelmezi, legjobb esetben a benne megnyilvánuló elemek örök visszatéréseként tekint rá, Nietzschehez hasonlóan.

⁷ Magyar nyelven: Edmund BURKE: *Töprengések a francia forradalomról*, ford. Kontler László, Atlantisz, Budapest, 1990.

is kedves lakjokban bátorságban és szabadságban élhet és örömét megtalálhatja, bár annak repedése igazításokat kívánnak!”⁸ Mintha egy korai Burke–fordítást olvasnánk.

Ilyen illusztráció után talán jobban megérthető, hogy a konzervativizmus szerint az idődimenziókat, az egymásra rakódó és egymáson felépülő időrétegeket a hagyomány és a tapasztalat kötőanyaga tartja szerves egészben. Mindkettő az emlékezet segítségével marad fenn: az emberi közösség megőrzi és továbbadja azt, amit arra érdemesnek ismer el. Ez az a folyamat, amit úgy fejezhetünk ki, hogy a jelen a múlttal szemben meghatározott és kötött, míg a jövővel szemben szabadon mozog.⁹ Hogy ez a szabadság ne legyen káros, erre szolgál az emlékezet által fenntartott hagyomány és tapasztalat, amelyek nélkül az emberi cselekvés csupán a kiszámíthatatlan jövőre hagyatkozhatna és a mesterséges – s olykor nemkülönben káros – jövőtervezésbe (*utópia*) menekülne.

Röviden: a hagyomány szellemi védőkorlát, a tapasztalat a pozitív gyakorlat emlékezete.

Maurras elképzelését politikai síkra transzponálva radikálisan kritizálta a liberalizmust és a demokráciát; mint írja, ezek a rendszerek hagyomány-, következőképpen múlt-, tehát emlékezet-ellenesek, s az emberiséget az örök újrakezdés és a hajszolt haladás állapotába akarják kergetni. Ha metapolitikailag nézzük a dolgot, akkor azt látjuk, hogy a liberális szemlélet a folyamatos változtatás filozófiájából indul ki, majd az erre ráarakódott demokratikus gondolat lényegében mindenkinek jogot ad arra, hogy – Burke-vel szólva – a történelem tiszta lapjára csak úgy ráfirkáljon. Ez valóban a múlt ellenében ható kollektív amnézia (Maurras), hiszen bármit megváltoztathatónak tart, még azt is, ami jó – a lényeg, hogy elegenden szavazzanak rá.

A konzervativizmus mint a hagyomány politikája

Pawel Jasienica lengyel író egyszer megvizsgálta a francia forradalom elleni vendée-i felkelés lélektanát és történetét, s arra jutott, hogy a nyugati part falusi lázadói lényegében az ésszel megtervezett jövő ellenében fogtak fegyvert, megvédve saját hagyományaikat, amely a múltból eredt. Jasienica véleménye szerint a francia forradalom központozító mechanizmusa abból az utópiából táplálkozott, hogy az ember a világot véglegesen el- és berendezhetőnek vélte, s szükségszerűen az egész addigi történelmet tévedésnek tartotta.¹⁰ Bármit is gondoljunk a francia forradalomról, el kell ismerni, hogy az emberi öntudat olyannyira felfokozott szintre jutott benne, hogy az már irreális jelenségeket produkált, s végül valóban igazolta de Maistre tételét, hogy nem az emberek csinálják a forradalmat, hanem fordítva. Jasienicával egyetértve a ven-

⁸ KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete* (1790-es bejegyzés), Magyar Hírlap – Maecenas, Budapest, 1993, 91–92.

⁹ Korunk egyik legjelentősebb és legtermékenyebb konzervatív írója, Roger Scruton jegyzi meg erről: „Igaz, hogy csak a jövőre nézve lehetnek terveink, a múltra aligha. És ésszerűtlen lenne rosszat tervezni. Az ember, értelmes lény lévén, mindig is abban a reményben fog cselekedni, hogy javíthat a dolgokon.” (*A haladás eszméje* = *Uő.: Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék*, ford. Jónás Csaba, Osiris, Budapest, 1995, 55.)

¹⁰ Pawel JASIENICA: *Elmélkedés a polgárháborúról*, ford. Gimes Romána, Európa, Budapest, 1989, különösen 53–54.

dée-iek tanulsága az, hogy a hagyomány megsértése kialakíthat egy olyan reakciót, amely a hagyományra hivatkozva fogalmazza meg a maga politikáját. Ez az az archetipikus pillanat, amikor Mannheimel szólva a tradicionalizmus reflexívvé válik, ekkor jön létre a hagyományelvű lelki beállítódás politikai vetülete, a konzervativizmus. A világot eltervezhetőnek tartó ideológiákkal szemben ekkor születik meg a Vendée Militaire-ből a Vendée Spirituelle.

A hagyomány akkor hat leginkább, ha nem válik dogmává, a stagnálást szolgáló örök múlttá, amelyet az idő fájdalmasan lerombol. Persze itt nem arra gondolunk, hogy szakadatlan, egymást állandóan „meghaladó”, forradalmi újításokból álló folyamatról lenne szó a történelemben, hanem arra, hogy a hagyomány csak úgy tud hatni, ha élő szövete az újabb és újabb nemzedékeknek; azaz ha a tradíció folyton képes aktualizálódni, ha a jelen életét a múlttal képes teljessé tenni. Erről írja Jó Tibor történetfilozófus:

A hagyomány nélkül az emberiség története szakadatlan újakezdések zűrzavara volna [...] S a tradicionalizmus valóban titokzatos ösztönként él az emberi szellemben, mint egészséges életműködésének szabályozója. Regulátor, amely megóvja a szertelenségektől, s így felesleges erőpazarlástól, esetleg zűrzavartól, felfordulástól, értékek pusztulásától, amikor továbbhaladásra nógatja, de a hagyományosan bevált irányban. A tradíciót [...] nem szabad azzal megsértenünk, hogy bevezettnek, lezártanak, azaz megmerevedtetnek, halottnak erőszakoljuk esztelen hódolatunkban, szellemi lustaságunkban.¹¹

A történelem, amely egyszeri és megismételhetetlen elemek szakadatlan áramlásának folyamata térben és időben,¹² „örökös átmenet a régiből az újba. [...] De hogy e körforgás ne vezessen minden fennállónak, benne minden jónak és igaznak a hamari pusztulásához, ehhez az szükséges, hogy azoknak a nagy, végeredményben mindig túlnyomó száma mellett, akik az újért dolgoznak, ha kevesen is, de legyenek mindig olyanok, akik mértéktartással és céltudatosan a régít őrzik, és az idő folyamát, ha megállítani nem tudják és nem akarják is, szabályozott mederben tartják” – írta Friedrich von Gentz.¹³ A német romantika kiemelkedő alakja minden bizonnyal kiválóan megragadta a konzervatív időérzékelést ezzel, eszerint tehát az idő visszafordításának – és így a mítikus aranykor újratemetésének és örök időkre való stabilizálásának – lehetetlensége miatt a *hagyomány erőinek* célja az, hogy a tér és idő összefüggéseit nem pontosan, vagy néha sehogyan sem megértő *progresszív erők* cselekvését korrigálják. Noha Gentz helyesen világít rá, hogy a konzervativizmus valójában a hagyomány politikája, megállapítása nem megy túl a reakció leírásán, a háttérben maradó arisztokraták feltartóztató tevékenységén; amely egy meglehetősen passzív és ezért kénytelen-kelletlen de nehezen értékelhető cselekvés a modern politika világában.

¹¹ JOÓ Tibor: *A konzervativizmus kérdéséhez*, Magyar Nemzet, 1943. május 9.

¹² Pont ez az, amivel a *pozitivizmus* szembement, és megpróbálta a felhalmozott adattömegből a természettudományos megismeréshez hasonló módon a történelmet leképezni. A *szellemtörténeti* paradigmaváltásnak köszönhető, hogy a történelem folyamatisága, elemeinek egyszeri és megismételhetetlen, mégis valamilyen egész rendszerbe szervesen illeszkedő volta ismét bebizonyított.

¹³ Idézi Thomas MANN: *Egy apolitikus ember elmélkedései*, ford. Gyórfly Miklós, Helikon, Budapest, 2000, 520 (kiemelés az eredetiben). Gentz nem mellékesen Metternich tanácsadója, katolikus publicista, Burke német fordítója (1793) és kommentátora volt.

Egy történelmi tényt rögzítve, Gentz jó barátjának, Metternich hercegnek talán pont ez volt a hibája: nem tudta a konzervatív erőket aktivitásra bírni, de meglehet, hogy nem is akarta. Pedig érzékelése és belátása neki is pontos volt, erről tanúskodik következő aforizmája: „Minden, ami megáll, visszafejlődik, minden, ami mozgásban van, előrehalad. Egyenes vagy téves irányba. Az utóbbin nem kell haladni, de nem is kell megállni; ezt nem akarják nálunk felfogni.”¹⁴ Metternich aktualizálva szavait, Magyarországról így szólt: „A reform viszont azt jelenti, hogy a fennálló állapotok megjavítása. [...] Magyarországon a reformot nem lehet könnyűszerrel elvégezni. Ennek útja csakis a meglévő jők *fenntartása* lehet!”¹⁵

Pedig Metternichnek lett volna kiben megbíznia, olyanokban, akik helyesen mérve fel a tér és idő bonyolult összetartozását, megértették a változásnak és a maradásnak az arányát – Széchenyre és Desseffy Aurélra gondolok.¹⁶

A tér: a kor Magyarországáé, egy európai hatalmi-politikai szempontból, de Kárpát-mendencei relációban is helyesen és reelisan létező monarchiába integrálódva. Az idő: izzó és a Szent Szövetség által lefojtva valóban forrongó Európa, ahol az ipari forradalom nyugati hulláma és annak politikai, gazdasági követelményrendszere lassan, de biztosan rácsúszott a feudális berendezkedésű magyar társadalomra. Változtatni kellett, de felmérve azt, hogy erre a térre nem adaptálhatók az idő által már nyugaton meghozott valóságok (ezt nem értette meg Kossuth), és hogy az idő valóban túllépett bizonyos, ezen a téren még létező formációkon, így a múlt akadályozza a jelen életét (ez az ún. ókonzervatívok helyzetértékelésének hiányossága).

A fontolva haladás lehetősége

1.

Az alcímben jelzett esetlegesség, azaz a *lehetőség* kitétele nagyon is indokolt, hiszen – amint remélem, a lentebbiekben ez be fog bizonyosodni (de talán az eddigiekből is világossá vált) – erre a politikai akcióra a társadalmi és politikai körülmények nem mindig adnak teret. A reform-konzervatív fellépés helye és ideje jó érzékkel kiválasztható, de ennek elmulasztása súlyos következményekkel járhat, és a konzervatív érzékkel nem rendelkező történelmi erők pillanatok alatt átrendezhetik a politikai-társadalmi-gazdasági teret, amelyből sokakat száműzni fognak. A reform megfelelő pillanatát viszont nem lehet egzakt módon meghatározni; mindenesetre

¹⁴ Klemens von Metternich levele Hübnernek, Brüsszel, 1849. október 11., lásd Északi Korona 2005/XV–XVI., 14 (*Politikáról és életéről* c. aforizmaválogatás, ford. Tóth F. Tibor, kiemelés az eredetiben).

¹⁵ Klemens von METTERNICH: *Aforisztikus megjegyzések a magyar állapotokról* (1844), *Uo.*, 20, ford. Zólyomi Gusztáv (kiemelés az eredetiben). – Itt jegyezzük meg, hogy Metternich valódi, az európai és magyar történelemben betöltött szerepének helyes leírásakor le kell számolni a szüklátóörü poszt- és egészen marxista kommentárokkal.

¹⁶ Oplatka András, a legújabb és igen alapos Széchenyi-biográfia (*Széchenyi István*, Osiris, Budapest, 2005) szerzője könyve több helyén is kiemeli Metternich értetlenségét a reformer magyar politikussal szemben, mely tévedése aztán súlyos következményekkel járt. Desseffyvel kapcsolatban a legtöbb adat egyértelműen arra mutat, hogy magyar kancellár lett volna, ha 1842 novemberében tragikus hirtelenséggel meg nem hal.

törekedni kell rá, hogy el ne jöhessen az a pillanat, amikor ezt már nem lehet megtenni – ez sokszor azt szüli, hogy a regnáló konzervatívok futnak az események után, majd végül előlük.

A konzervatív történelemszemlélet – amely tehát elválaszthatatlan annak időélményétől, mivel a történelem folyamatisága az időben zajlik – orientálja leginkább az ún. jobboldali politikát.¹⁷ A konzervativizmus adekvát politikai képviselője kétségkívül az ún. jobboldal, de ennél sokkal lényegesebb az, hogy egy társadalomban a politikai küzdelmet – amely mindig harc (Carl Schmitt) – vívó felek olyan pólusok köré rendeződjenek el, amelyek közül a „jobb”-ként azonosított a hagyomány oldalán álljon, míg a „bal”-ként azonosított a haladás oldalán. A két erőter közötti töltés nélküli vákuumban lényegében nincsen értelmes és értelmezhető politikai élet. A Mocsár mindig szakad, vagy a Hegypárt felé, vagy a Tuillériák felé vonzódva. Mirabeau, La Fayette politikája a hagyomány erőterében volt, míg nem lehet kétséges, hogy a jakobinusok felkészültebb és ügyesebb politizálása jól előreláthatóan szívta el a levegőt és a politikai légteret: tömeget, a Gironde-tól.

A súlyos félreértések elkerülése végett azonban nagyon fontos leszögezni és kiemelni: a modernitás korában a politikai élet ugyanolyan fontos része a hagyomány és a haladás erőinek tábora. A kérdés csak az, hogy mikor melyiknek indokolt fellépni. Ezt a problémát oldják meg a reformkonzervatívok. Ha a modern kor politikai küzdelmeit nem lehetne ezen a metapolitikai síkon értelmezni, akkor a tanulmány tárgyáról sem lenne értelme írni. A reformkonzervatívok kétségkívül a hagyomány oldalán helyezkednek el, de belátják az idő és a tér összefüggésrendszerének követeléseit, s pont a hagyomány megvédése miatt hajlandóak a változtatásra, amelyet azonban szeretnek ők kézben tartani.

A hagyomány–haladás pólusok időbeli megjelenését plasztikusabban visszaadva: a *Hítel* megírásának és a *Kelet Népe* megjelenésének is megvolt a maga ideje. Annak a kijelentése, hogy Magyarország nem volt, hanem majd lesz, nem lett volna sem illő, sem pedig illedelmes 1841-ben, viszont annak legalább ekkora lett volna a helytelensége, ha Széchenyi 1830-ban azzal lép fel, hogy kissé lassítsunk a politikai és gazdasági változások menetén. 1841-ben Széchenyi sokaknak nem tetszően, de leírta: „Zavarnak vezéreltetik a nemzetet [...] a bal irányok, [...] ezért] azon kell iparkodni mindennek felett, hogy a szenvedelmek csillapíttassanak, az itt ott mutatkozó túlhív a rendes körből ki ne törjön, [...] hogy a megindított erőmű ne csak haladjon, de ne is ingadozzon”.¹⁸

2.

A romantika nagy közgazdászja, állam- és társadalomtudósa, Adam Müller is sokat töprengett a politikai változások levezénylésének módján. Legfontosabb munkájában úgy fogalmaz, hogy két

¹⁷ A „jobboldal” alatt itt nem a mai fogalmak szerinti politikai csoportokat értem, hanem metapolitikai mezőbe helyezve mondom valamire, hogy az jobb- vagy baloldali-e. Lásd bővebben: BÉKÉS Márton: *Ellenforradalmi gondolkodás vagy történelmi revolucionizmus. (Világnézetű gondolatok Molnár Tamás A jobb és a bal című könyve körül)*, Vasi Szemle 2005/4., különösen 512–514.

¹⁸ SZÉCHENYI István: *A Kelet Népe* (1841), reprint, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1985, 14, 69.

csoport létezik: az első a megszokott gyakorlat rabszolgáié, akik a régi korok formáihoz ragaszkodnak, lényegében a múlt múzeumának mozgó tárlatai; míg a másik csoport az elmélet embereié, akik a jövőről álmodoznak. „És ilyenképpen mindkettő elszalasztja a reményteljes jelent. Bárcsak mutatna nekünk valaki egy olyan államférfiút [...], aki teljes mértékben a jelen talaján áll, de ugyanakkor kímélné a múlt jogait, és a jövővel is szembenézne.”¹⁹

A reformkonzervatívok, akikről véleményünk szerint Müller is beszél, tehát sem nem maradnak, de nem is rohannak, hanem javítanak. S nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ez a politikai út mennyire az időérzékhez, mélyebben az időélményhez és az ebből következő történelemszemlélethez kötődik, amit kiválóan megvilágít Müller megfogalmazása. Ez határozza meg a konkrét politikai helyzetben is a reformkonzervatív magatartást: Mannheim Károly meghatározása szerint míg a „progresszív reformizmus tendenciája az, hogy egy ellenszenves tény miatt azt az egész világot átépítse, amely e tény körül kiépül, amelyben egy ilyen tény lehetséges. Ebből a tényből kiindulva érthető meg a progresszív gondolkodásnak a rendszerre, a konzervatív gondolkodásnak pedig az egyedire irányuló tendenciája.”²⁰ A (reform)konzervatívok stílusa ezért nehezebb, de klasszikusabb is, mint a liberális direkt akciók. Viszont ez az oka annak is, hogy a politikai absztrakció – így a csupán matematikai többséggel igazolt demokrácia utópiája is – liberális rendszerkritikából született meg, s oly kevés a konzervatív elvi, szisztematikus alapvetés. A múlt tartalmi vizsgálata a jelen megértéshez, a két idősík szerves voltának felfogása, a jövő elvárásainak megrázkództatások nélküli beillesztése – ez az erőssége a konzervatívoknak.²¹ Viszont ez a nem-ideológiai, inkább konkrét, mint teoretikus, leíró-elemző tevékenység olyan – hamis – képet fest, mint a 1789 óta szellemi paralízisben szenvedne a konzervativizmus. Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a konzervatív magatartás inkább hallgató, kissé szemlélődő, komoran mérlegelő, minden elemet gondosan megvizsgáló, s inkább a belső forradalomra (Ernst Jünger) figyel, mint az utca zajára. Inkább hallgat, mint hogy feleslegesen beszéljen. A konzervativizmus „ideológiája” az, hogy átéli az időt – ezt viszont valóban csak csendben lehet tenni, s jobbára egyedül.

A konkrét, a valóságosra, a térben és időben megjelenő „egyszerire” irányul a konzervatív reformer cselekvése – az elvont és életszerűtlen fikciók helyett a lassabb, ám rendszeresebb javítási munka. Mindennek oka az, hogy a teremtett világot egésznek és állandónak felfogó konzervativizmus a részeket is öröktől fogva adottnak tekinti, ezért konkrét és történelmi vizsgálódást végez; mert „Ha az emberi természet nem változik, akkor a kis kijavítások jobban megfelelnek egy közösségnek, mint a látványos újítások” – válaszolja Molnár Tamás a klasszikus konzervatív gondolkodást.²² Ezzel szemben a „haladók” állandó változásnak kitett, folytonosan alakuló és magát meghaladó környezetnek tekintik az embert körülvevő valóságot, ezért elkép-

¹⁸ SZÉCHENYI István: *A Kelet Népe* (1841), reprint, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1985, 14, 69.

¹⁹ Adam MÜLLER: *Az államvezetés művészetének alapjai* (1810), ford. Zalán Péter = *Konzervativizmus 1593–1872. Szöveggyűjtemény*, szerk. Kontler László, Osiris, Budapest, 2000, 415.

²⁰ MANNHEIM: *I. m.*, 70.

²¹ MOLNÁR Tamás: *Az ellenforradalom*, Kairosz, Budapest, 2005, 167. Vö. Roger SCRUTON: *Mi a konzervativizmus?* = UÓ.: *I. m.*, 13.

²² MOLNÁR: *I. m.*, 98. Lásd még igen kimerítően: EGEDY Gergely: *Konzervativizmus: elvek és irányzatok* = UÓ.: *Konzervativizmus az ezredfordulón*, Magyar Szemle, Budapest, 2001, különösen 49–58.

zeléseik absztrakciók, mechanikus konstrukciók, végső soron utópiák.²³ Ennek a haladó-attitűdnek kiváló megfogalmazása található meg Adynál, s talán éppen azért, mert amikor írta, Ady progresszív korszakában volt:

Igenis: kell a bátor lobbanás
S nem élet, hogyha nem kiáltjuk,
Hogy minden vannál mindig jobb a más.²⁴

3.

Az alábbiakban mi is konkrét vizsgálódást végezve igyekezünk bizonyítani a reformkonzervatívokról szóló fejtegetéseinket, mégpedig abban a történelmi korban kutatva, amelyik erre a legjobb lehetőséget adta a mérsékelt fejlődés hazai embereinek: a magyar reformkorban.

Széchenyi sokat töpregett azon, és az 1839/40-es országgyűlést követően felt is tőle, hogy két szék között a pad alá – vagy ahogy fentebb írtuk: a Mocsárba – kerül. Hiszen a kormánnyal és a tömeggel egyenlő távolságban lenni csak erős és – szavaival élve – „lelki független ember” tud. A politika minőségi oldala iránt rendkívül érzékeny Széchenyi hitt a pozitív irányú haladásban. A *Kelet Népe*ben is azt írja, hogy a nemzetek természetüknél fogva életkorokat élnek át, s ifjúkoruk felerősödése – az alkotmányos monarchia – után eljöhét az egész társadalom meg-nemesedésének ideje, amikor a nemzet átlép a férfikorba, és képviseleti rendszerben is képes lesz élni. Ez a korban jellemző liberális tétel a haladáselvű és egyszerre organikus, a romantika által is alátámasztott gondolatrendszerből táplálkozott, aminek alapja az antropológiai optimizmus. Széchenyi éppen a mezsgyén helyezkedik el: hiszi az emberi fejlődést és az ezekhez szabott rendszereket, de ezt csak lassan és szerves alakulással tartja kivitelezhetőnek, amint az a fentebbi mottóban idézett *Stádium*-szövegrészből is világosan látható.

Kezdetben kissé vele szemben, majd 1840-től vele egy oldalon állt gróf Dessewffy Aurél, akinek nem voltak ilyen megfontolásai. Dessewffy hordozta azt a konzervatív alapelvet, amely az emberi egzisztencia változhatatlan sajátjának tekinti a belső javulásra való képtelenséget, s ezért antropológiai pesszimizmusa (inkább: realizmusa) megakadályozta abban, hogy bármilyen – akár nagyon hosszú távú – haladásról beszéljen. A Dessewffy és Széchenyi közötti különbséget jól megvilágítja, hogy Széchenyi forradalomellenes és az azt megelőzni igyekvő reformkonzervatív alapvetésében, a *Kelet Népe*ben azt írja, hogy a Kossuth Pesti Hírlapja a francia forradalom érzelmi és nem a megfontolt fejlődés értelmi vonalát követi, ahogyan annak idején Danton, St. Just vagy Robespierre. Majd ezek után erről a névsorról megjegyzi: „Jabbadán mint embervért szomjazó szörnyetegek említetnek átokként, holott politikai pályájuk kezdete-kor – és ezt megmutathatni – mindenek felett felebarátaik s az emberiség iránti szeretet szom-

²³ MOLNÁR Tamás: *A jobboldal diagnosztikája = Uő.: Századvégi mérleg. Válogatott írások*, Kairosz, Budapest, 1999, 293–294.

²⁴ ADY Endre: *A mindegy átka* (1913), részlet.

ja hevíté keblüket”.²⁵ És pont ez volt az, amivel szemben egy Dessewffyhez hasonló konzervatívnak averziói vannak, hiszen ösztönösen szkeptikus azokkal szemben, akik az egész emberiség boldogítását akarják. Ami pedig nem lehetséges, de nem is szükséges.

Dessewffy, ahogyan az egész európai konzervatív paradigma, szkeptikus alapállásában a bűnbeesés tételéből indul ki, igazolva Donoso Cortéz vélekedését, mely szerint minden nagy politikai kérdés mögött valójában egy teológiai dogma van. Az eredendő bűn és az ember ettől eloldozhatatlan léte annyira meghatározza a konzervatív tudatot, hogy nem tudja elképzelni, hogy ilyen egzisztenciális korlátok között az ember tökéleteset, folytonosan jobbat és jobbat, egyenesvonalú haladással egyre ésszerűbbet tud létrehozni. A konzervativizmust Anthony Quinton egyenesen az emberi tökéletlenség tudatában lévők politikájának nevezi, s méltán.²⁶ A konzervatív ezért lényegében nem is pesszimista, hanem inkább realista, nincsenek illúziói az ember változatlan természetével kapcsolatban, amelyet nem tart eredendően jónak. Így érthetjük meg Jasienica megállapítását, hogy a francia forradalom a deszakralizációval – amely azonban ott van már az enciklopédistáknál – nemcsak a papokat kényszerítette állami esküre, hanem ennél sokkal mélyebben érintette az egész európai egzisztenciát: olyan öntudatot adott az embernek, amivel nem tud(ott) értelmesen élni.

Mégis: ezek a filozófiailag egyáltalán nem elhanyagolható különbségek – igazolva fenti tételünket a politikai tér pólusairól – feloldódtak akkor, amikor a haladás–hagyomány mérkőzésben Széchenyi és Dessewffy egyetértett a lassabb, de biztosabb változás szükségességében.²⁷

Reformkori példánknál maradva, a politika gyakorlati terepére lépve a filozófiai megalapozás után néhány példát említünk. A reformkonzervatív gondolkodás és cselekvés azt mondja: fizessen mindenki hídvamot, és nem űz ehhez szociális agitációt; vagy minőségdemokráciában gondolkodik, és nem a választójogi felelőtlenséget táplálja, noha azzal tömegeket nyer meg magának. Világosabban szólva: a reformkonzervatívok észlelték, méghozzá Felsőbüki Nagy Pál beszédeiben vagy Széchenyi *Hiteljével* legelsőként ismerték fel, hogy a feudális rendszer életszerűtlenné vált kötöttségei gátolják a jobb és helyesebb társadalmi, gazdasági berendezkedés anyagi megvalósulását. Emellett azonban felismerték azt a stabilizáló tényezőt is, amellyel a nagybirtokos réteg rendelkezett. Ennek a csoportnak anyagi bázisát megőrizni elengedhetetlen feltétel ahhoz, hogy az oly szükséges társadalmi változások mederben tartassanak – vallották. Jó példa a választójog kiterjesztéséről folytatott vita: a reformerek szerint a szavazati jog szigorúan privilégium adományozásának és nem alanyi jogon való követelésnek a függvénye. Ezért nem a választójognak, hanem megint az anyagi biztonság megteremtésének lehetőségét akarták minél többekre és többekre kiterjeszteni. Ezzel ugyanis megteremthetőnek vélték a döntésben való állampolgári érdekeltiséget és az ehhez elengedhetetlen vagyoni felelősséget. Ott vagyunk tehát, ahol a nagy vita elkezdődött a reformkorban: először a politikai haladás kell, s aztán majd

²⁵ SZÉCHENYI: *A Kelet Népe*, 143.

²⁶ Anthony QUINTON: *A tökéletlenség politikája. Az angol konzervatív gondolkodás vallásos és szekuláris tradíciója Hookertől Oakeshottig*, Pécs, 1995.

²⁷ Lásd bővebben: VISZOTA Gyula: *Széchenyi István két levele Dessewffy Aurél haláláról*, Akadémiai Értesítő 1915. március; OPLATKA: *I. m.*, vonatkozó részek.

belenő a magyar az új rendszerbe (Kossuth), vagy első a magasabb szellem által megteremtett gazdasági feltétel, aztán biztosan állhatunk elébe a politikai változásoknak (Széchenyi).²⁸

Az idő mesterséges felgyorsítása éppen olyan kozmikus feszültséget és ebből kifolyólag tragikus politikai végkifejletet eredményez, mint a tér mellett elhaladó időhöz való alkalmazkodás képtelensége. Az embertől függetlenül létező valóságok felfogása és megértése azonban megadja a lehetőséget arra, hogy olyan válaszokat adjunk a kihívásokra (Toynbee), amelyek követik az idő változását, és emellett biztonsággal alkalmazhatók az adott térre is. Tehát nem kell visszaforgatni az idő kerekét, de nem is kell meghaladni semmit – ráadásul egyik sem lehetséges –, hiszen konzervatív értelemben olyan, hogy ember által alkotott örök maradó vagy szakadatlan haladás, nem létezik; a cél tehát a (ki)fejlődés, Széchenyivel szólva a *tökéletesebülés*, vagy Dessewffyvel az *előmenetel*. Ám hagyomány nélkül ez sem lehetséges. A pozitív irányú alakulás, a szellem és az anyag fejlődése akkor alkot harmóniát az emberi világgal, ha a felhalmozott kollektív tudás (*traditio*) és tapasztalat korrekciójának enged. Mindennek felismerése és ebben a szellemben való cselekvése nem sokak joga, hanem kevesek kiváltsága, a szellem embereié, akiket Müller úgy óhajtott, és akiről Széchenyi így beszél: „igazi bölcsseinknek pedig, kik az idővel egyenlő lépést tartani tudnak, azt meg se előzik, el se maradnak, szerfelett csekély száma.”²⁹ A dualizmus kori liberálkonzervativizmus keveset emlegetett, ám annál szellemdúsabb képviselője, Réz Mihály ír hasonló szavakkal erről a dilemmáról, s nem véletlen, hogy ő is Dessewffyhez és Széchenyire fordul eligazításért, akárcsak később Szekfü.³⁰

Persze nehéz megtalálni a mértéket, az arányt, felismerni az idő követelményeit, és megtisztítani a követeléseket a ráakódott túlzásoktól, ez minden bizonnyal csillogó elmét, nagyszerű felkészültséget és egyfajta magasabb szemléletet követel – ez pedig maximálisan óvatos és elitista elv. Dessewffy erről így ír:

[...] elhatározott ellenségei vagyunk és leszünk minden hátrafelé irányzott ügyekedésnek. A kik netalán azért tisztelnek meg bennünket bizodalmmukkal, mivel nem tudom mi okból azt remélik, hogy mi [...] békés haladásunk kifejlésének kerekait megakasztani akarjuk, azok felette csalatkoznak [...]. [De] Mi igenis azon a véleményen vagyunk, hogy a haladási elem az utóbbi időkben feles, tisztátalan anyagot vett fel magába.³¹

²⁸ „[...] szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövődönk, [...] szellemi alapokon emelkedik anyagi képzettségünk; és nem viszont.” (SZÉCHENYI: *A Kelet Népe*, 6.)

²⁹ SZÉCHENYI István: *Hitel* (1830), reprint, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1991, 35. Itt jegyezzük meg, hogy a Széchenyi–Müller párhuzam annál fontosabb, mivel a romantikus nemzetelképzelésből és életérzésből sokat merítő nemes gróf épp a német romantika iránt volt ellenszenvvel, s az irányzat-világnézet angol ágát részesítette előnyben.

³⁰ Réz Mihály pontosan így fogalmaz: „a maradiság és a fölforgatás – a józan haladásra egyforma veszély [...]. Különösen tanulságos ezekkel szemben azon államférfiak pályája, kik a változtatásban és a változtatlanságban egyaránt helyes érzéssel tudtak mértéket tartani.” (*Gróf Dessewffy Aurél*, I., Budapesti Szemle 1905, 179.) Szekfü felfogására lásd *A három nemzedék*. (reprint: ÁKV–Maecenas, Budapest 1989).

³¹ Idézi CSENGERY Antal: *Dessewffy Aurél = Magyar szónokok és statusférfiak*. (*Politikai jellemrajzok*), kiad. és szerk. Csengery Antal, Pest, 1852, 273.

Mindent összevetve tehát uralni az időt és az emberi cselekvést hozzá szabni, a tér sajátosságait figyelembe véve – ez a reformkonzervatív alapvetés. „Haladni”, de (meg)fontolva; fejlődni, de megrázkódtatások nélkül; megőrizve azt, ami arra méltó és örök időkre biztonságot nyújthat; alkalmazni azt a jelenre, ami a jövőben is érték lesz, „megágyazva” neki a múlt maradandó értékeivel.³² A forma tehát marad, csak a tartalom lesz jobb (Réz Mihály). A reformer – vagyis a reformkonzervatív, a fontolva haladó – ezért mindig azt kérdezi: „Megérett-e erre az idő?”

4.

Fejtegetésünkben ki kell térnünk arra, hogy a reformkonzervatívok a változások levezénylésének megfelelő körülményeit mitől látják fenyegetni. Ebben a kérdésben azonban óvatosan kell eljárni. Széchenyi a *Kelet Népe*-ben és Dessewffy a *Világ* hasábjain folyton olyan szavakat, kitételeket alkalmaz a haladás erőivel s legfőképpen Kossuthal szemben, amelyek ma már sértésszámba mennek. A történettudomány azonban egyoldalú lenne, ha a néha nem is oly indokolt nemzeti mítoszok köréből nem vonná a józan vizsgálódás alá a politika szereplőit.

Széchenyi 1841-ben egyenesen azzal vádolja Kossuthot, hogy az udvarral szembeni feszültségkeltéssel és a demagógiával a tömegre apellál az ország természetes vezetői ellenében, s ezzel forradalmat idéz(het) fel. Ahogyan Kemény Zsigmond vagy Dessewffy is, Széchenyi szintén bizalmatlan a tömeggel szemben, és rossz tanácsadónak tartja a népszerűség hajhászását is, amit bizony Kossuth fejére is olvas.³³ A megfontolatlan haladás híveinek lelki mozgatórugóit az irigységre és a butaságra viszi vissza, mint akik nem tudják elviselni a birtokos nemesség vezetésre hivatottságát és nem képesek átlátni a békés változásokhoz szükséges lépéseket.³⁴ Másutt, a konzervatív érvelés örök elemét leírva úgy fogalmaz, hogy sorompóba kell állni „a felhevült vér és emésztetlen teoriák árja ellen”, amelyet a *Pesti Hírlap* terjeszt, mint a „revolutionarius syllogismus antecedense [kb. a forradalomhoz vezető első lépés – B. M.], mellynek majorja a nagy birtokosok gyűlöltessé tetele, s mennyire lehet, vagyonaiknak elkobzása; minorja a kisebb vagy minden birtokosnak szinte e sorsa juttatása; és conclusiója: olly zavar, melly Magyarországot vagy IV. Béla idejére löki vissza”.³⁵

³¹ Idézi CSENGERY Antal: *Dessewffy Aurél = Magyar szónokok és statusférjak. (Politikai jellemrajzok)*, kiad. és szerk. Csengery Antal, Pest, 1852, 273.

³² Főleg ez az, ami a konzervatív lelket Anglia felé vonzza: „a csendes forradalom, azon lelkiismeretes megdondolás, mellyel itt a változások készülnek, a nemzet szilárd és szerencsés vegyületű lelkületének legérdekesebb részét képezi” – írta gróf Dessewffy Aurél Szögyény Lászlóhoz 1840-es angliai útja során. (Közl. FERENCZY József: *Gróf Dessewffy Aurél külföldi utazásáról*, *Hazánk*, 1884/I., 150.)

³³ Itt jegyezzük meg, hogy Burke már a francia forradalom előtt kritizálja a felvilágosodás irodalmának tömegekre ható voltát; lásd Robert NISBET: *Konzervativizmus – álom és valóság*, Pécs, 1996, 17. Általánosan elfogadott nézet mind az 1789 utáni, mind a legújabb szakirodalomban, hogy a forradalom legkiválóbb előkészítője a nyilvánosság létrejötte volt.

³⁴ SZÉCHENYI: *A Kelet Népe*, 42–43, 89. Széchenyi ezeket a vádakat még élesebben megismétli hat évvel később írott munkájában: *Politikai programmtörödékek (1847)* = gróf SZÉCHENYI István *Munkáiból*, II., kiad. Berzeviczy Albert, Franklin, Budapest, 1907.

³⁵ SZÉCHENYI: *A Kelet Népe*, 100–101.

Dessewffy szintén az egyenesen felforgatónak nevezett haladási irány ellen veti a liberális gondolat teljes egészében fel nem fogott, itthoni földre átültetett ideológiáját és a birtokosok elleni agitációt, amely azért különösen ellenszenves előtte, mert azok ellen irányul, akik az egész ország javára tudnák véghezvinni a biztonságos reformot: „A birtok [...] a rend fő kezesége a polgári társaságban [...] A súlyerő, mely [...] a mérleget a kényuraság és a demokrácia felé billenéstől egyaránt megóvja, nem egyéb, mint a fekvő birtoknak túlnyomó befolyása [...] Az alkotmányos monarchiának szilárd alapja le- és felfelé csak ott van, ahol a birtok sértetlen marad.”³⁶ Dessewffy persze a nagybirtok kérdésénél mást is odavet Kossuthnak: miért ő, a kisbirtokos beszél a nagybirtok kérdéséről, hiszen neki semmi veszítenivalója nincsen. A reformkonzervatívok célja Dessewffyvel összefoglalva a maradás és a túlzás ellenében az, hogy a „haladási kérdések kellő kerékvágásukba visszaugorjanak, a vezéri szerep biztos és tiszta kezeknél maradjon, az áldozatok kérdése azok által döntessék el, kik áldozatot hoznak”.³⁷

Széchenyi egy megjegyzése, amelyet ugyan Dessewffy – másokról nem is szólva – túl borús-nak, de alapjában igaznak látott, úgy szól, hogy Kossuth valójában nem akar rosszat, hanem csak sodródik az árral, amelynek éppen tetején van (jelenleg), anélkül, „hogy csak észre is venne – mint sodortatának a francia forradalom hősei egykor”, akikhez hasonló alapokról indulva Kossuth is az érzelmi politizálást űzi, a nagy álmokat kergeti, s a dolog vége itt is ugyanaz lesz.³⁸ Mintha de Maistre említett régi ókonzervatív tételét hallanánk, hogy a forradalmat csak felidézni lehet, vezetni aligha.

Hogy a két irány, azaz Kossuth és Széchenyi között nemcsak módszerbeli, hangnembeli különbség volt – persze volt az is, hogynem lett volna! –, hanem nagyon határozott elvi ellentét is, azt vélekedésünk szerint mindmáig legtisztábban éppen Dessewffy írta le, s nem véletlenül ő. Széchenyi politikájának fundamentumaként Dessewffy jó érzékkel azt emeli ki, hogy a gróf a technikai fejlődésnek és az alkotmány kiterjesztésének egyaránt egy motorját látja: a központosítást, annak több értelmében: „anyagi középpont: az állóhídban összeforrt, vasutak és vízcsatornák által a legtávolabbi pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájossá varázsolt Budapest; szellemi középpont: maga a tisztelt gróf és rokonszenvű barátai; eszközök: a nemes gróf iratai s a helybeli egyletek s intézetek; hatáskör: országgyűlésen kívül a vélemények előkészítése s a magasabb társasági élet magyarosítása; országgyűlésen a főrendi tábla alkotmányos ellenőrzője”.³⁹ Ezzel szemben áll Kossuth, aki a vármegyére, a karzatra, a sajtóra és ellenőrként – figyeljünk: a főrendek helyett! – a nyilvánosságra épít. Valóban két teljesen különálló elképzelés ez, hiszen tényleg nem mindegy, hogy a kevesek által végrehajtott reformot valljuk-e, vagy a vox populi vox Dei naivitását. Alulról vagy felülről jöjjön-e a „forradalom” – ez a kérdés.

Eötvös József, a centralisták roppant művelt vezetője Széchenyi 1841-es vádjait bizonyítatlannak találta, és a Kossuthal való együttműködést javasolta/jósolta.⁴⁰ Eötvös a korszak fonto-

³⁶ Világ 1841. november 24.

³⁷ Idézi CSENGERY: *Dessewffy Aurél*, 274.

³⁸ SZÉCHENYI: *A Kelet Népe*, 185.

³⁹ Világ 1841. október 2.

⁴⁰ EÖTVÖS József: *Kelet Népe és Pesti Napló* (1841) = EÖTVÖS József *Művei. Reform és hazafiság*, I., Magyar Helikon, Budapest, 1978.

sabb kérdéseinek foglatát jelentő 1846-os *Reform* című centralista program munkájában, amely Széchenyi-mottóval kezdődik, így fogalmaz szabatosan, pontosan, stílusosan: „Ha alkotmányunk átalakulását reform s nem forradalom által akarjuk eszközölni, az átmenet csak fokónkénti lehet, s bizonyos, hogy egész szerkezetünk megváltoztatása csak részletenként történhetik.”⁴¹ Látszik, hogy a Széchenyinnél – a Konzervatív Pártról nem is beszélve – több átalakulást akaró Eötvös mennyire tisztában volt a változtatás menetével és módszerével. Az általa képviselt francia típusú, klasszikus liberalizmus is át volt itatva bizonyos konzervatív fékkel, így az a helyesen felmért magyar valóság lehetőségeit vette alapul, s nem a mindent átszabni igyekvő emberi akarat virtuális világát.

A reformkonzervativizmus kissé ösztönös, de inkább átgondolt összefoglalását adja Széchenyi, s egyben a záróakkordját is leüti, amikor jellemző dilemmájáról így vall 1847-ben: „én mostanság sem ellenzéki, sem conservatív nem vagyok, hanem ha már valami politikai titulushoz lenni kell, »becsületes progressista, ernyedetlen reformer«”.⁴² De, jelezve a politikai pálusok meglétét, hozzáteszi: harmadik párt alapítását nem reszkírozza meg, mivel az a Konzervatív Pártot gyengítené, amely viszont mint a kormány támogatója ugyanazon az oldalon helyezkedik el, mint ő, hiszen Széchenyi vallomása szerint politikája lényege most a kormány támogatása, mert ha nem lesz ez súlypontja a változásoknak, akkor az ellenzék veszi át a kezdeményezést, ami katasztrófához vezethet.⁴³

Eötvös centralista társa, Kemény Zsigmond állapítja meg a szabadságharc után két évvel, hogy noha Kossuth nem volt sem a legradikálisabb ellenzéki, sem pedig a forradalom embere, mégis a Széchenyi által 1825-től felidézett reformmunkálatokat olyan síkra vitte, amely a külpolitikai viszonyok között forradalomra vezetett. Széchenyi és Kossuth „rendszere és modora” annyira más, írja, hogy „a kettő között majdnem csak annyi kapocs van, amennyi a reform és a forradalom közt”.⁴⁴ A Kossuth–Széchenyi vita lényegének aforisztikus megfogalmazása Keménytől azért is megfontolandónak tűnik, mert 1849 után nem sokkal fogalmazódott meg, amikor az érzések még frissek, bár minden bizonytalán túlfűtöttek is voltak. Az érzelmi intenzitás foka azonban nem zárja ki a közlés igazságtartalmának hasonló szintjét.⁴⁵ A forradalmat persze nem Kossuth indította útjára, a forradalom mint hullámszerűen jelentkező eseménysor nem irányítható és még kevésbé állítható le; de az, hogy a reformkonzervatív aprómunka és a vizionárius változtatás politikája közül melyik vezet nagyobb biztonsággal az ellenőrizhetetlen történelmi energiák (f)elszabadítása felé, talán nem lehet kétséges.

⁴¹ EÖTVÖS József: *Reform* (1846) = EÖTVÖS Művei, I., 575.

⁴² SZÉCHENYI: *Politikai programtörédek*, 98.

⁴³ *Uo.*, 131. Széchenyi valójában sokkal keményebben fogalmaz: „hazánk minden sarkaiból dül, ha most a kormány becsületes célzatának dacára, az ellenzék többségre vergődhetnék fel, mit én mostani körülményeink között egyenesen hazagyilkolásnak néznék.”

⁴⁴ KEMÉNY Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után* (1851) = KEMÉNY Zsigmond Művei. *Változatok a történelemre*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 385.

⁴⁵ Itt meg kell jegyeznünk, hogy a forradalom utáni helyzetértékelés kérdésében elfogadjuk Szekfű Kemény-recepcióját (SZEKFŰ: *Három nemzedék*, reprint, 175–177). Annál is inkább, mert Kemény szövegei az udvart mérsékletre intő szándékkal íródtak, s ebben rokon vonást mutat a nála jóval konzervatívabb Somssich Pál irásával (*Das legitime Recht Ungarns und seines Königs*, 1850), ellentétben Kecskeméthy Aurél röpíratával (*Magyarország összpontosítása Ausztriában*, 1851).

A reformkonzervativizmus után

Kemény Zsigmond már *Korteskedés és ellenszerei* (1843) című iratában felhívta a figyelmet a népszerűség politikai központtá válásából eredhető zavarokra, s *Forradalom után* (1850) című keserű-komor realista szövegében újra csak megerősítette azt, amit a konzervatívok minden forradalom után szoktak: a retorikai fordulatokkal táplált népszerűség spirálja a radikalizmus egy idő után irányíthatatlan ördögi körébe torkollott, amely a visszafordíthatatlan események okozójává vált.

Kemény forradalom utáni megállapításai nemcsak következtetésében, hanem stílusában és politikai kultúrájában is pontosan beilleszthetők a klasszikus kontinentális konzervatív írók közé. Nem is gondolnánk, hogy az a szellemiség, amely de Maistre vagy de Bonald emigrációs írásaiban megvan, mennyire közel van a tépelődő, melankolikus erdélyi író lelkivilágához, s mindegyikőjüket ugyanaz a feszültség mozgatja: a forradalom egyszerre az az irányíthatatlan génius, amely a régi épület romjain üli torát, de egyszerre az az eszköz is, amely az ország területét megvédi az idegen támadástól – amelyet egyébként éppen ő maga idézett föl.

Kemény a korban is sokat bíralt szövegében egyértelműen Kossuth egyre jobban kiütköző népszerűségközpontú politizálását emeli ki, amellyel szemben még egy Széchenyi sem vehette fel a versenyt: „a többségnél éveken át nem nyert majd semmi méltánylást a konzerváció szempontja, s a legnagyobb népszerűség is, ti. Széchenyi grófé, összetöretett, mihelyt megtámadta Kossuthot és a baloldalt”.⁴⁶ Nem véletlen tehát, ha Kemény munkájában a *Kelet Népe*re hivatkozik olyan orákulumként, amelynek lapjain jól végigkövethetők a későbbi események. A szerző Kossuthot elismerően kiváló szónoknak, s éppen ezért potenciális veszélynek tartva azt helyezi érvelése középpontjába, hogy Kossuth jól tudott bánni a tömeghangulattal, a nyilvánossággal, amellyel aztán bármilyen – mégoly jogos és okos – vélekedést is le lehetett dorongolni.

A Kemény érvelésében megjelenő népszerűség-tétel egy másik, azonos időben keletkezett munkában is megtalálható magyarázó elvként. 1851-ben jelent meg a szintén centralista Csengery Antal szerkesztésében a modern magyar politizálás kialakulásának kezdetétől fellépő jelentős politikusokról írott tanulmányokat egybegyűjtő kötet.⁴⁷ A vaskos, 12 írást felvonultató könyvből – talán nem csodálkozunk – Kossuth jellemzése kimaradt, vélhetően mert senki sem mert „hozzányúlni”, viszont a Kemény Zsigmond által megírt szövegek – *A két Wesselényi Miklós* és *Széchenyi István* címűek – a tanulmánygyűjtemény oldalainak pontosan felét adják össze. A kötet írásaiból kitűnik a népszerűség-központú tömegpolitizálás elmarasztalása mint a forradalom Kemény által is vallott legnagyobb előidézője. Érdeemes végigfutni az ezzel szemben felvilantott portrékat, mint a reformerség perszónifikálódó állomásait: Csengery Felsőbükiről szólva politikai jellemét egyenesen Pitthez hasonlítja, de Mirabeu-tól gondosan elhatárolja, mondván: előbbi „forradalmi szellem; Nagy Pál csak konzervatív reformer”.⁴⁸ A kötetben Deák mérsékelt, a '48-as hónapokat fékező-lassító tényezőként jelenik meg; Kemény Széchenyi-interpretációja a forradalom utáni általános megállapításaival cseng össze; míg Csengery Eöt-

⁴⁶ KEMÉNY Zsigmond: *Forradalom után* (1850) = UÓ.: I. m., 226.

⁴⁷ *Magyar statusférjak*, id. kiad.

⁴⁸ Uo., 16.

vöst az alkotmányos haladás formulájával jellemzi, és markánsan kiemeli a centralista vezér 1848. szeptemberi elutazásának tényét; végül a szintén az ő tollból származó Dessewffy-méltatás annyiban érdemel figyelmet, hogy őt mint a jogos fékezés hivatott és elismert, de a változás szükségességét felismerő személyiségként jellemzi.⁴⁹

Összegezve az '50-es évek elejei szövegek megállapításait: a népszerűség és az egyéni ambíciók eltérbe nyomulása okozták a lassú fejlődés megvetését és az ebből eredő bajokat. Mindez azonban nem kifejezetten Kossuth személyiségében rejlett – ő csupán valóban rendkívüli tehetséggel rendelkezett ezek iránt –, hanem a modernitás politikai következményeként alakult ki. A nyilvánosság megjelenése magával hozta a tömegre apellálás lehetőségét, ez a korábbi politizálás átalakulásának igényét, majd pedig a jogkiterjesztés azonnali követelményét, hogy a mennyiségi támogatás új legitimációja elsöpörhesse a régi formákat, amelyek a konkrét vizsgálódásnak, a reformok kiigazító javításainak, a bonyolult társadalmi rétegződés jogilag megalapozott finomságainak és a kevesen cselekvők arisztokratizmusának kedveztek.

Kemény szerint végül az utolsó rendi országgyűlésen minden késlekedés – tipikusan a reformkonzervativizmus buktatójaként – csak Kossuthot erősítette, amely nem szállt szembe vele kellő időben, ahogyan Széchenyi javasolta. Így következett el az, hogy az írás kulcsmondatával szólva: „A születésök alatt meghalt [fékező, mérséklő – B. M.] kísérletek rendre elhagyatták Kossuthal azon mérsékletet is, melyet addig tanúsított, kivált miután a konzervatívok sem tettek akár lépést a célszerű engedékenységre, akár készülődést az erélyes ellenállásra.”⁵⁰ Ebben a mondatban rejlik a kulcs azon korok megértéséhez, amelyekben a túlzás megfékezése elmarad, viszont nemcsak a kellő érzék nincsen meg a változás természetével kapcsolatban, de az ellenállás és a feltartóztatás akarata is hiányzik. Hasonlóképpen vélekedik Eötvös, aki Tocqueville *A régi rend és a forradalom* (1856) című munkája fölött elmélkedve jegyzi meg, hogy 1789 társadalmi előzményének tekinthető egyfelől az, hogy az egész intelligencia a felvilágosodás elveinek megfelelően, a nyilvánosság felhasználásával akarta a rendszert lebontani, másfelől viszont nem akadt olyan, aki fenntarthatónak és legitimnek tekintette, vagy csak egyszerűen védelmezte volna a fennálló rendet.⁵¹ Tehát: addig ismeretlen széles körben és mennyiségben terjesztették az ancien régime még nem létező ellenlegitimációját, de nem volt, aki annak meglévő legitimációját erősítette volna meg. A realitásokat ismét magukra hagyták a képzelet javára.

Nem csak az egyik oldal hibás – ha lehet ilyet mondani – a forradalom felidézésében.

⁴⁹ A kiadás előtt álló anyag nyomdai munkálatai alatt apjának írott levelében Csengery megerősíti, hogy Kossuthot egyedül szónoki tehetségéért tudja becsülni, s a forradalom felidézésben nagyon súlyosan elítéli; míg Dessewffyt – akinek testvéréről, Emilről csak rossz szavai vannak – a legnagyobbak között említi. (Csengery Antal levele apjának, Pest, 1851. január 28. = CSENGERY Antal *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*, MTA, Budapest, 1928, 434–435.)

⁵⁰ KEMÉNY: *Forradalom után*, 286. Kemény ugyanezt megerősíti 1851-ben is, amikor mindkét oldalt, a saját ellenzéki táborát és a vele szemben álló csoportot is megrója, mint amelyek túl gyorsan akartak változtatni, illetve nem engedtek „makacs visszatartóztatásával oly haladási irányoknak, melyek számára utat törni kellett volna”. (*Még egy szó a forradalom után*, 412.)

⁵¹ EÖTVÖS József: *A francia forradalom okai* (1857) = EÖTVÖS József *Művei*, II., Magyar Helikon, Budapest, 1978, 612.

A konzervativizmus politikai akciójának tipológiája

A haladás és a hagyomány erőinek történelmi dinamikája az időbe és a térbe lépve számos képletet mutat fel, de ahogy az Kemény fenti szavaiból látszik, a legtöbb esetben ez így szokott lenni. Számunkra itt most az a kérdés, hogy a konzervativizmus kialakulásának alapvető sokkja, azaz a forradalom bekövetkezte előtt és után hogyan alakul a hagyomány politikájának formája.

A konzervativizmus erre alapított tipológiáját nézve ezt látjuk:

1. A *reformerekre*, a józan változtatás erőire akkor van szükség, amikor még küzd egymással a két erő: a hagyomány és a haladás. Az idő „erőltetett menetéről” fantáziálók és a múlt rabságában vegetálók között megjelennek azok, akik a változásokat azért akarják életbe léptetni, hogy azok rendezett és ellenőrzött csatornákon keresztül gazdagítsák, fejlesszék és erősítsék a megöröklött rendszert. Széchenyi a *Stádiumban* kifejti, hogy az új, általa javasolt 12 törvény nem hogy ellene van a rendszer alapjának – a monarchia és az alkotmányos Magyarország berendezkedésének –, „nem csak nem rendíti meg alkotmányunk sarkait, de azokat több századi viharok ellen megint felacélozza, sőt nélkülök bizonyosan várható polgári létünk elbomlása. [...] Én egy szelíd s convulsio-nélküli reformációt kívánok – írja ugyanott –, [mert] alkotmányunkat [...] javítnunk s azt lassan lassan az idő szelleméhez szabnunk” kell.⁵²

2. Ha ez az aktívan és pozitívan megelőző, javító-fejlesztő, megőrizve változtató, fontolva haladó modell megbukik, akkor olyan történelmi energiák szabadulnak fel, amelyek képletesen szólva elsöprik a mindenkori ancien régime-et. A reformkonzervativizmus bukása Kemény érzékletes soraival szemléltetve több okra vezethető vissza: egyrészt eleve adott a túlzás tábora, de ezzel szemben nincs megfelelő oppozíció, vagy ha van, az a szó legrosszabb értelmében maradi, vagy pedig az események kedvezőtlen irányú előrehaladtával a forradalmi folyamat megállítására nem tesznek lépések azok, akiknek kellene. A forradalom után a mindenkori Bourbonok, ha lehetőségük van rá, visszaállítják azt, amit a forradalmi cezúra előttről lehet és értelme van – ez már a *restauráció* erőinek, az *ellenforradalmároknak* a feladata. Lássuk be: az idő uralása lehetőséget ad arra, hogy a múlt értékeinek teljességét átvigyük a jelenen át a jövőbe, míg a „kénytelen engedés” során, főképpen, ha az erőszakkal megy végbe – ez a forradalom –, örökre elvesz valami a hagyományból, amin segíteni már nem lehet: az időt visszaforgatni ugyanis képtelenség. De Maistre írja igen tanulságosan: „a forradalom érvénytelenítésének kísérlete olyan, mintha a Genfi-tavat akarnánk megszüntetni, hogy a vizét az utolsó cseppig palackozzuk.”⁵³

3. A konzervatívok számára a teljes pusztulást jelentő elértéktelenedés után, amely újabb fázis a „haladás” lineáris profán üdvtörténetében, elkövetkezik a krízis, amelyből kiemelkedhet a múltbéli hagyomány átértelmezett rendszere, ez a *konzervatív forradalom*, a múlt fellázadása, vagyis „forradalom” a forradalom ellen.⁵⁴ Újfajta, ennek a tanulmánynak a keretei között most nem

⁵² SZÉCHENYI: *Stádium*, 35, 292.

⁵³ Idézi MOLNÁR Tamás: *A reakciós értelmiségi = UÓ.: Az értelmiség alkonya*, Akadémiai, Budapest, 1996, 152.

⁵⁴ A *Revolution von Rechts* egyik fő teoretikusa, Moeller van der Bruck írja: „olyan állapotokat kell teremteni, amit érdemes megőrizni”. (*Das dritte Reich*, Hanseat, Hamburg, 1938, 264.) Egy másik jeles „konzervatív forradalmár”, Julius Evola már egyik könyve címevel is jelezte a fennálló viszonyok elleni cselekvés

vizsgált időélmény jelenik meg itt, az *előre a múltba* ciklikus formulája, amely a modernitás előtti értéktartalmakat akarja visszahozni az időben, a változott formák közé. „Konzervatív forradalomnak nevezem azt a folyamatot, amikor újra aktiváljuk azokat az elemi törvényeket és értékeket, amelyek nélkül az ember elveszti összhangját a természettel és Istennel, és képtelen az igazi rendet felépíteni”⁵⁵ – írja Edgar Julius Jung, jelezve, hogy ez az akció a múlt tartalmát akarja cezúraszerűen visszaléptetni az időbe.

A reformkonzervatív cselekvés ebben a koordinátarendszerben – amelynek tehát horizontális tengelyét a haladás (menyiség), vertikális tengelyét pedig a hagyomány (minőség) alkotja – a legkiegyensúlyozottabb, egyre feljebb és feljebb emelkedő görbét adja.

Összegzés

A haladás és a hagyomány történelmi küzdelmében, amelynek végeredménye az emberi világ örökös alakulása, a fentiek tanúsága szerint talán úgy tűnhet fel, a reformkonzervatívok mindig is vesztesre állnak, mivel a lassú átalakításban, a szerves és átgondolt, ezért nem tömegeket igénylő változtatásban gondolkodnak, s azért nem népszerűek, mert meg nem értettek a modern kor politikai viszonyai között. Ha jobban megnézzük, valóban nagyon kevés tér és idő nyílik arra, hogy mozgalmas történelmi korszakokban, az egyfelől tényleg szükséges változtatás sürgető követelménye és a múltból örökölt, de később is hasznos biztosítékok kiválogatása mellett valakik azon gondolkozzanak, hogy mint kell a kettő között ügyesen egyensúlyozni. Erre tényleg nem képes mindenki, főképpen nem a tömeg és az arra támaszkodó tribunus.

Eddig azt láttuk, mi történik, ha nem sikerül a reform. És mi van, ha sikerül? Azt nem szokás glorifikálni, mivel észre sem vesszük: nem tör ki forradalom, a történelem épp annyira nyugalmas, mint amilyen unalmas keretek között csordogál. De mi van akkor, ha ez a történelem saját természete? Talán erre a kérdésre tudják a választ a reformkonzervatívok.

irányát: *Lázadás a modern világ ellen* (Kötet, Nyíregyháza, 1997; eredeti kiadása: *Rivolta contro il mondo moderno*, Milano, 1935).

⁵⁵ Edgar Julius JUNG: *Deutschland und die konservative Revolution = Deutsche über Deutschland. Die Stimme des unbekanntenen Politikers*, Langen–Müller, München, 1932, 380.